

TO JEST FRAGMENT KSIĄŻKI
WYDANEJ NAKŁADEM

AGENCJI WYDAWNICZEJ

Z CAŁĄ NASZĄ OFERTĄ WYDAWNICZĄ MOŻNA
ZAPOZNAĆ SIĘ NA STRONIE:

agencjawydaawniczapdn.pl

.....

..... OPOWIADAMY O HISTORII MIEJSC, RZECZY I LUDZI

..... DOKUMENTUJEMY, BY OCALIĆ OD ZAPOMNIENIA

..... NASZE KSIĄŻKI DAJĄ WIEDZĘ I REFLEKSJĘ

agencjaPDN
wydaawnicza

Krzysztof Garbacz

ZIELONA GÓRA

Spacer z przeszłością

Agencja Wydawnicza „PDN”
Zielona Góra 2026

Projekt okładki
Aleksandra Adamczyk
sunodia.dtp@gmail.com
www.behance.net/aleksanadamczyk2

Skład
Krzysztof Garbacz

Współpraca redakcyjna
Ewa Garbacz

© Copyright by Krzysztof Garbacz 2026

Wydanie VI zmienione i rozszerzone

ISBN 978-83-981231-1-2

Wydawca
Agencja Wydawnicza „PDN”
Zielona Góra
kontakt@agencjawydawniczapdn.pl
www.agencjawydawniczapdn.pl

Promocja wydawnictw
i prowadzenie strony internetowej
Mikołaj Garbacz

Druk i oprawa
Totem.com.pl
Inowrocław

Na okładce

Fragment Pomnika Winiarki obok Ronda Romana Dmowskiego. Oryginalny projekt stworzony przez Arnolda Kramera, a współczesna rekonstrukcja rzeźby wykonana przez Artura Wochniaka. W tle fragment Winnego Wzgórza

Wszelkie prawa zastrzeżone. Żadna część niniejszej publikacji nie może być reprodukowana i przetwarzana w jakiegokolwiek formie bez pisemnej zgody Agencji Wydawniczej „PDN”

Zielona Góra to nowoczesne, dynamiczne miasto, ciągle ulegające przeobrażeniom gospodarczym, społecznym i kulturalnym. Na przestrzeni swoich dziejów wielokrotnie przeżywało zarówno okresy bujnego rozwoju gospodarczego, jak i stadia głębokiej zapaści. Bywało, że choroby dziesiątkowały ludność, a pożary niweczyły dorobek wielu pokoleń. Wiek XIX zapoczątkował uprzemysłowienie „winnego grodu” i szybki wzrost liczebny jego mieszkańców. Dynamiczny rozwój miasta miał miejsce pod koniec tamtego stulecia i w pierwszych dziesięcioleciach XX wieku. Po drugiej wojnie światowej w strukturach państwa polskiego Zielona Góra awansowała do rangi stolicy województwa, co skutkowało nie tylko wzrostem znaczenia administracyjno-politycznego i gospodarczego w skali kraju, lecz także spowodowało rozwój przestrzenny i kulturalny miasta. W ciągu ostatnich dziesięcioleci znacznie wzrosła liczba mieszkańców Zielonej Góry i obecnie wynosi ona około 140 tysięcy osób.

Zielona Góra to miasto bogate w ślady przeszłości, zwłaszcza w te, które pamiętają czasy państwa pruskiego. Może też się poszczycić reliktnami średniowiecznej zabudowy obronnej i kościelnej, a więc z okresu panowania książąt śląsko-głogowskich. W obecnej wersji przewodnika znalazły się wybrane elementy dziedzictwa materialnego, zachowane na terenie starszej części miasta oraz większości wsi dawnej gminy Zielona Góra, które zostały przyłączone do miasta w 2015 roku. Prezentacje zabytków są wzbogacone o liczne autorskie fotografie.

Autor wyraża nadzieję, że lektura tej pozycji zachęci mieszkańców do zgłębiania historii swojej „małej ojczyzny”, a gościom ułatwi poruszanie się zarówno po starszej części miasta, jak i po okolicznych miejscowościach, w których zachowało się wiele zatrzymanych w substancji zabytkowej elementów polsko-niemieckiego i europejskiego dziedzictwa kulturowego.

ZARYS DZIEJÓW

Początki Zielonej Góry (dawniej Grünberg i. Schl.) sięgają średniowiecza, jednak do dziś nie zostały one w sposób zadowalający rozpoznane. Ich prześledzenie utrudnia brak odpowiednich źródeł historycznych. W rekonstrukcji starszego osadnictwa mogłyby pomóc źródła archeologiczne, które są pozyskiwane przy okazji różnych prac ziemnych prowadzonych w obrębie Starego Miasta. Dotychczasowi autorzy opracowań o dziejach Zielonej Góry zwracali uwagę na historyczne korzenie miasta, powstałego w punkcie przecięcia się kilku szlaków handlowych. Poszukiwali oni miejsca położenia osady przedlokacyjnej, które najchętniej widzieli u stóp Góry Ceglanej, a więc w okolicy dzisiejszej ulicy Kupieckiej i Placu Jana Matejki. W tym rejonie bowiem – jak twierdził Wiesław Posadzy, autor artykułu naukowego traktującego m.in. o początkach Zielonej Góry – miał się zbiegać szlak prowadzący z Wrocławia do Krosna z traktem biegnącym od północy, z Międzyrzecza do Wrocławia. To tu znajdowała się świątynia, która funkcjonowała już w momencie zakładania w XIV wieku miasta na lewym brzegu Złotej Łączy. Kościół ten, pod wezwaniem św. Jana, uległ zniszczeniu podczas pożaru w 1582 roku. Odbudowana świątynia spłonęła całkowicie w roku 1651. Cmentarz przykościelny był czynny jeszcze w następnych stuleciach, a jego lokalizacja znalazła się na planach z lat 1784, 1812 i 1826.

Badania wykopaliskowe przeprowadzone przez autora niniejszego przewodnika w latach 2003–2004 nie doprowadziły do odkrycia ani osady przedlokacyjnej, ani wspomnianego cmentarza. Teren oznaczony na starych planach jako Cmentarz przy Placu Matejki został przed laty w znacznej części zniwelowany. Niestety, w wykopach archeologicznych nie udało się również natrafić na ślady Kościoła św. Jana. W 2020 roku, w związku z planowaną budową parkingu w rejonie Placu Matejki archeolodzy Bartłomiej Gruszka i Sławomir Kałagate podjęli badania sondażowe, w trakcie których w jednym z wykopów natrafili na zbiorowy pochówek. W grobie znajdowały się szczątki 12 zmarłych z XV–XVI wieku, głównie młodych ludzi i dzieci, będących prawdopodobnie ofiarami zarazy. Niezwykle interesującym, wówczas odkry-

tym obiektem jest fragment kamiennie-ceglanego muru o konstrukcji filarowo-łękowej, interpretowanego jako pozostałość pierwotnego ogrodzenia cmentarza. W trakcie badań sondażowych uchwycono południową granicę nekropolii, której znaczna część uległa zniszczeniu podczas prac ziemnych prowadzonych pod koniec XIX i na początku XX wieku. Tak więc można przyjąć, że obszar cmentarza pokrywał się z zasięgiem budynków oraz dużego podwórza przy zbiegu ulicy Kupieckiej z Placem Matejki.

W 2020 roku prace archeologiczne prowadzono również po południowej stronie muru cmentarnego. Wówczas odsłانیto lico części fundamentowej ogrodzenia, do którego było dostawionych kilka późniejszych obiektów. Mur o długości 42,5 m, w części zachodniej charakteryzował się ceglanymi łękami wspartymi na masywnych kamiennie-ceglanych filarach. Po stronie wschodniej ogrodzenie zbudowano z kamieni polnych, które układano warstwowo i spajano gliną. Na podstawie badań architektonicznych ustalono, że odkryta ława fundamentowa muru cmentarnego powstała prawdopodobnie w początkach XV wieku. Obok Kościoła św. Jadwigi, ratusza i murów miejskich obiekt ten należy do najstarszych budowli zielonogórskich. Najwcześniejsze ślady osadnictwa odkryte w rejonie Nekropolii św. Jana pochodzą ze średniowiecza, na co wskazują ułamki ceramiki datowanej na XIV wiek.

Podobnie jak wcześniej, podczas najnowszych badań nie natrafiono na pochówki po południowej stronie muru cmentarnego. Było to miejsce, w którym po zamknięciu cmentarza pobierano piasek i żwir, traktując je jednocześnie jako doraźne śmietnisko aż do czasu, kiedy rozpoczęto zabudowywanie tego obszaru. Dodajmy, że w trakcie badań archeologicznych natrafiono na rzadkie znalezisko – ołowianą pieczęć z wizerunkiem trzech wież, zapewne pochodzącą z jednego z miast dolnośląskich. Pieczęć ta jest datowana na XVIII stulecie.

Rezultaty badań archeologicznych, przeprowadzonych przy ulicy Kupieckiej, pozwalają na zweryfikowanie poglądów dotyczących funkcjonowania zasiedlenia po prawej stronie Złotej Łączy w obrębie zbocza Góry Ceglanej. Nie potwierdziły się hipotezy historyków odnośnie obecności najwcześniejszego osadnictwa przedlokacyjnego w rejonie Kościoła św. Jana, bowiem najstarszymi znaleziskami są ułamki naczyń z XIV–XV wieku. Podjęte w 2005 roku badania na zapleczu kamienicy przy ulicy Kupieckiej 6 doprowadziły do odkrycia ciemnoszaro-brunatnej warstwy ziemi o miąższości około 1 m, w której wystąpiło ponad 700 fragmentów ceramiki, datujących to nawarstwienie na średniowiecze, wśród nich ułamki naczyń o zaawansowanej tech-

nologii, a mianowicie toczonych na kole – wypalonych w atmosferze redukcyjnej i zabarwionych na kolor szary oraz stalowoszary. Niektóre fragmenty naczyń charakteryzują się cechami technologicznymi oraz formalnymi, które odpowiadają tzw. ceramice tradycyjnej, wykonywanej w XIII stuleciu, a więc ręcznie lepionej i obtaczanej, mającej barwę ceglastą i szaro-brunatną. Ten bogaty materiał wykopaliskowy, pozyskany po prawej stronie dawnego rozlewiska Złotej Łączy i jednocześnie fosy, to dobitny ślad intensywnego osadnictwa w tej części miasta dopiero w XIV wieku, a więc w czasie, kiedy następowała lokacja Zielonej Góry.

Nie jest wykluczone, że najstarszej osady przedlokacyjnej należałoby doszukiwać się po lewej stronie Złotej Łączy, w obrębie Starego Rynku. Tu bowiem, przy ulicy Krawieckiej 1 i 3, została uchwycona warstwa kulturowa kojarzona z połową XIII wieku.

Pierwszych osadników sprowadzono w okolice Zielonej Góry za panowania księcia Henryka Brodatego, a za datę początków tego zasiedlenia przyjmuje się 1222 rok. W 1302 roku po raz pierwszy została odnotowana nazwa Grunenberg (Grünberg).

Nie wiemy, kiedy Zielona Góra otrzymała prawa miejskie, bowiem nie zachował się akt lokacyjny. Najstarsza wzmianka o mieście pochodzi z 1310 roku. Dwa lata później Zieloną Górę określono jako ośrodek dystryktu, zaś w 1317 wspomniano dziedzicznego wójta. Jak donosił Joachim Cureus (1532–1573), lokacja miasta odbyła się po roku 1320 za panowania synów Henryka III głogowskiego. Cureus odnotował w *Kronice Śląska*, że przywilej miejski został wydany przez Henryka IV zwanego Wiernym.

Miasto lokowane na prawie magdeburskim otrzymało uprawnienia samorządowe, następnie otoczyło się murami obronnymi, a na końcu procesu lokacyjnego, w połowie XV wieku doczekało się siedziby władz – ratusza. W 1272 roku rozpoczęła się budowa kościoła, którą ukończono w roku 1294.

Nadanie Zielonej Górze przez księcia głogowsko-żagańskiego Henryka IV pełnych praw miejskich, takich jak wcześniej dla Krosna, skutkowało m.in. zezwoleniem na osiedlanie się Niemców oraz zwolnieniem osadników z ceł i czynszów.

W 1335 roku miasto utraciło związek z koroną. Na mocy układu zawartego przez króla Kazimierza Wielkiego z Janem Luksemburskim w Wyszehradzie, a następnie w 1339 roku w Krakowie i w 1348 z Karolem IV w Namysłowie, Śląsk został odstąpiony Czechom i Zielona Góra pozostała poza granicami Polski.

TO WARTO ZOBACZYĆ

CENTRUM

Ślady fortyfikacji

Na ulicy Stefana Żeromskiego, mniej więcej w połowie drogi do banku PKO, pomiędzy budynkami nr 12 i 13 znajduje się miejsce, które przecinały średniowieczne mury obronne wraz z istniejącą tutaj do 1827 roku bramą miejską. Była to tzw. **Brama Dolna**, którą wzniesiono zapewne po roku 1429 na miejscu starszej, drewnianej. Wybudowana została w północnej części miasta, a otwierała drogę do Sulechowa i Wrocławia. Jak wynika z analizy rycin, był to jednopiętrowy budynek, wysunięty przed linię murów. Przez środek budowli prowadził przejazd o szerokości około 4 m. Być może na ślady bramy natrafiono w 1954 roku podczas prac ziemnych, w trakcie których w miejscu jej lokalizacji odkryto fundamenty budynku o długości około 10 m. Na zewnątrz Bramy Dolnej funkcjonowało sezonowe targowisko, możliwa też była komunikacja wąską ulicą Kupiecką w kierunku Czerwieńska. Dziś miejsce lokalizacji bramy i dochodzących do niej odcinków murów jest zaznaczone na powierzchni staromiejskiego bruku.

Mury obronne, którymi była obwiedziona średniowieczna Zielona Góra, zachowały się do dziś w stanie szczątkowym. Ich fragmenty można obejrzeć w kilku miejscach. Jeżeli znajdujemy się na ulicy Żeromskiego, przy kamienicy nr 12 możemy zajrzeć w wąskie przejście prowadzące do Placu Powstańców Wielkopolskich. To przejście przebiega wzdłuż, najpewniej istniejących dziś pod ziemią, fundamentów murów obronnych i łączy się z fragmentem solidnych obwarowań, do których w XVIII wieku dostawiono kamiennie-ceglany **budynek mieszkalny**. Budynek ten został wzniesiony na zrębach starszego obiektu. Okresowo był używany jako więzienie miejskie. Wówczas w piwnicach miała znajdować się cela karcerowa o wymiarach 1,5 x 2 m. Dziś w budynku ma swoją siedzibę kuria biskupia. To tutaj w 1985 roku zielonogórski archeolog Edward Dąbrowski, poszukujący śladów fosy, w wykopach założonych przy samym murze obronnym natrafił na szereg

5–6. Dawny budynek mieszkalny i okresowe więzienie przy murze obronnym.
Przed murem Pomnik Dobosza Powstania Wielkopolskiego

znalezisk. Były to głównie ułamki naczyń glinianych, datowanych na okres od późnego średniowiecza po XX wiek. Do najstarszych zabytków, poza kilkoma fragmentami wczesnośredniowiecznej ceramiki, zalicza się ostrogę oraz hiszpańską monetę z XV wieku. Dzięki zachowanemu do dziś odcinkowi murów możemy określić w przybliżeniu jego pierwotne wymiary. Fragment ten, zaczynający się tuż przed budynkiem kurii i kończący się za nim, ma wysokość 4,2 m i grubość od 0,8 do 1,2 m. Pod koniec XV wieku obwarowania miejskie sięgały do wysokości około 5–6 m.

Stary Rynek

Pierwotny rynek, którego wytyczenie należy wiązać z lokacją miasta na lewym brzegu Złotej Łączy w pierwszej połowie XIV wieku, miał kształt regularnego prostokąta, zorientowanego wzdłuż osi północ-południe. Jego wymiary wynosiły około 60 x 160 m, a więc był dłuższy o mniej więcej jedną trzecią od obecnego i na północy sięgał do dzisiejszej ulicy Adama Mickiewicza. Cztery pierzeje były stopniowo zabudowywane i partie te, w związku z odbywającym się handlem, w średniowieczu nosiły zwyczajowe nazwy: rynek mięsny (część południowa), lniany (wschodnia), mączny (północna) i zbożowy (zachodnia). Handel prowadzono na ławach ustawionych na wolnym powietrzu. Generalnie średniowieczny układ przestrzenny miasta wraz ze Starym Rynkiem przetrwał do XVIII wieku, co odzwierciedla plan Büttnera. Obecny wystrój architektoniczny kształtują głównie kamienice wzniesione w XIX wieku, choć część z nich na pewno zachowała fragmenty murów wcześniejszych budowli. Domy te stoją na parcelach, które wytyczono jeszcze w XIV stuleciu. Tylko w przypadku pierzei południowej układ ten został naruszony poprzez zbudowanie w XIX wieku ulicy Pod Filarami. W wyglądzie ścian frontowych

10. Fragment Starego Rynku z ratuszem i widokiem na ul. Pod Filarami

11–12. Zabudowa zachodniej pierzei rynku. Poniżej detal na elewacji kamienicy nr 20

budynków przyrynkowych dopatrujemy się stylu eklektycznego (np. nr 3, 6, 18, 22), modernistycznego (nr 20), neorenesansowego (nr 24). Gdy podniesiemy wyżej głowę, możemy zauważyć kilka ciekawych elementów dekoracyjnych. I tak ścianę frontową stojącego w zachodniej pierzei **domu nr 20**, z balkonem, zwieńcza centralnie usytuowany orzeł z rozpostartymi skrzydłami. Dziś w tym budynku mieści się apteka, podobnie jak przed laty. Była to Apteka „Pod Orłem” („Adler Apotheke”). Na elewacji frontowej **kamienicy nr 22**, położonej w zachodniej pierzei rynku, pomiędzy oknami pierwszego i drugiego piętra możemy zobaczyć plastyczne maskarony. Również pole

15–17. Przyrynkowa kamienica nr 24 i jej ozdobny detal architektoniczny z 1903 r.

Plac Pocztowy i jego otoczenie

Łącznikiem pomiędzy Starym Rynkiem a pobliskim Placem Pocztowym jest licząca zaledwie 60 m długości ulica Pod Filarami. Sam plac jako miejsce targowe funkcjonował po południowo-wschodniej stronie miasta już w XIV wieku. W miejscu tym, zwanym Rynkiem Garncarskim, przebiegał trakt kozuchowski. Z czasem wokół placu wytyczono działki, które stopniowo zabudowywano. W 1487 roku przebito się przez mur obronny i wzniesiono bramę miejską, zwaną Nową, umożliwiającą bezpośrednią komunikację między wnętrzem otoczonego murem miasta a jego południowym przedmieściem.

Zachowana do dziś zabudowa Placu Pocztowego była kształtowana głównie w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Wcześniejsza, drewniana lub zbudowana w konstrukcji szkieletowej, nie przetrwała do naszych czasów. Do takich domów prawdopodobnie należał budynek, który został zaznaczony na planie miasta sporządzonym przez Büttnera w 1784 roku. Obecna **kamienica nr 9** to obiekt, swoimi początkami sięgający XIX wieku. Być może jego powstanie wiąże się z murowanym budynkiem, wspomnianym w 1859

25. Widok na ul. Pod Filarami łącząca Stary Rynek z Pl. Pocztowym

29. Kamienica z lat 1900–1901 przy Pl. Pocztowym 16

31. Dawny Dom Stanów Ziemskich z końca XVII w. przy ul. Sikorskiego 6

Spacerując po ulicach Sikorskiego i Grottgera, warto wstąpić do **Planetarium Wenus**, które otwarto w 2015 roku w zmodernizowanym budynku dawnego kina „Wenus”. Odwiedzając to miejsce można zapoznać się z tematyką gwiazd, planet i galaktyk oraz obejrzeć projekcje filmowe na kopule zawieszanej nad głowami widzów.

Warto także zwrócić uwagę na interesującą architekturę z pierwszej połowy XX wieku, powstałą po okresie stylu secesyjnego. Ten styl, zwany modernizmem, pojawił się m.in. w Zielonej Górze, gdzie w okresie międzywojennym, w różnych częściach miasta wzniesiono szereg budynków charakteryzujących się prostą formą i oszczędnym, zgeometryzowanym detalem. Obecnie nadszedł czas ich renowacji, poprzedzonej badaniami stratygraficznymi elewacji oraz wnętrz, dzięki czemu pod późniejszymi nawarstwieniami konserwatorzy są w stanie odtworzyć oryginalną kolorystykę.

Plac ks. biskupa Wilhelma Pluty

Ze Starego Rynku krótką ulicą Kościelną można dojść do pobliskiego Placu ks. biskupa Wilhelma Pluty, na którym znajduje się **Konkatedra pw. św. Jadwigi Śląskiej**. Budowa najstarszego kościoła zielonogórskiego, do połowy XV wieku św. Mikołaja, spowodowała zmiany w rozplanowaniu centrum Zielonej Góry. W celu jego połączenia ze Starym Rynkiem prawdopodobnie przebito się przez zabudowania wschodniej pierzei i wytyczono uliczkę, która dziś nosi nazwę Kościelnej. Kościół św. Mikołaja został zbudowany po lewej stronie rzeczki Złotej Łączy zapewne w drugiej połowie XIII wieku. Gotycką świątynię wzniesiono pod koniec XIV lub na początku XV stulecia, być może po pożarze, jaki miał miejsce w 1419 roku. Najpierw nad zielonogórską parafią opiekę sprawowali książęta glogowsko-żagańscy. W 1427 patronat od księcia Henryka IX przejął konwent augustiański w Żaganiu. Od tego czasu proboszczami byli zakonnicy – aż do 1544 roku, kiedy to świątynia przeszła we władanie protestantów. Dopiero w 1651 ostatecznie wróciła do parafii katolickiej. W niedługim czasie po zbudowaniu kościoła dostawiono wieżę i kruchtę południową. Pod koniec XV lub na początku XVI wieku budowla została powiększona o jednopiętrową przybudówkę, którą dostawiono do południowej

39. Kościół pw. św. Jadwigi Śląskiej około 1850 r. (wg H. Schmidta 1922, ryc. 5)

ściany prezbiterium. W dobudówce pomieszczono kaplicę z emporą, otwartą do prezbiterium na piętrze. Na parterze znajdowała się kaplica Ogrójcowa, zwana też Oliwną, a na piętrze tzw. chór polski. W obydwu kaplicach zachowały się sklepienia gwiaździste.

W czasie pożaru w 1582 roku świątynia została zniszczona, po czym nastąpiła jej odbudowa w tym samym kształcie. Jedynie od zachodu dobudowano kruchtę. Po kolejnym pożarze, w 1651 roku, przebudowa kościoła trwała ćwierć wieku i wtedy dokonano znacznych zmian w jego wyglądzie, a mianowicie zamurowano okna gotyckie i wykuto mniejsze, półkoliste. Niestety nie ominęły zielonogórskiej fary również w XVIII wieku, bowiem w 1776 roku runęła wieża, niszcząc dużą część prezbiterium i nawy północnej wraz z przeszłami sklepień. W trakcie czteroletniej odbudowy

podwyższono mury obwodowe prezbiterium, a wewnątrz kościoła przykryto nowymi sklepieniami. Ponadto założono wspólny dach nad prezbiterium i nawą, dokonano przebudowy elewacji oraz odbudowano wieżę, która była o połowę niższa od wcześniejszej. W 1832 roku wieżę podwyższono i nadano jej formę klasycystyczną. Kościół św. Jadwigi w formie ukształtowanej do lat trzydziestych XIX wieku przetrwał następne lata aż do czasów obecnych. Na elewacjach jeszcze są widoczne ślady zniszczeń oraz przekształceń świątyni.

W obecnym kształcie Kościół św. Jadwigi to trójnawowa budowla halowa z wydłużonym, zamkniętym trójbocznie prezbiterium, w części zasadniczej nakryta dachami wielospadowymi. Przybudówki nakrywają daszki pulpitowe i dwuspadowe z naczółkami. Świątynia została zbudowana z cegły i częściowo z kamienia. Okna gotyckie zachowały się jedynie w kaplicy przy prezbiterium. Pozostałe mają kształt prostokątny i są zamknięte łukiem od-

40. Widok na wieżę Konkatedry pw. św. Jadwigi Śląskiej. Obok plebania

41. Elewacja południowa konkatedry z wejściem bocznym i kaplicą Ogrójcową

Plac Powstańców Wielkopolskich

Z budynku kurii biskupiej rozciąga się widok na plac Powstańców Wielkopolskich, w którego zachodniej części dominuje **gmach Filharmonii Zielonogórskiej** im. Tadeusza Bairda. Filharmonia powstała w 1974 roku na bazie Zielonogórskiej Orkiestry Symfonicznej. Zlokalizowano ją w budynku wzniesionym w 1909 dla wspólnoty ewangelickiej według projektu miejscowego architekta Augusta Hammerlinga. Obiekt zbudowano na rzucie prostokąta i nakryto dachem mansardowym. W środkowej partii elewacji frontowej umieszczono zamknięty łukiem ryzalit z płyciną z motywem kwiatowym. Elewację podzielono na trzy części pilastrami, u góry zakończonymi plastycznym wyobrażeniem głowy ludzkiej o groteskowym grymasie twarzy. W gmachu mieściło się kilka stowarzyszeń, w tym schronisko młodzieżowe. Do drugiej wojny światowej toczyło się w nim życie towarzyskie i kulturalne tutejszej gminy ewangelickiej. Po wojnie, do 1960 roku, budynek służył rzymskokatolickiej parafii oraz Katolickiemu Domowi Społecznemu – aż do momentu, w którym został zamknięty przez władze komunistyczne. Budynek przekazano Zielonogórskiej Orkiestrze Symfonicznej po protestach mieszkańców, które 30 maja 1960 roku zostały brutalnie stłumione przez milicję.

47. Gmach Filharmonii Zielonogórskiej

Plac Słowiański

Wychodząc ze Starego Miasta ulicą Jedności i idąc po śladach dawnego traktu krośnieńskiego, mijamy po lewej stronie budynki sądowe, do których prowadzą szerokie schody. Obiekty stoją na skraju Placu Słowiańskiego. **Budynek Sądu Okręgowego** został wzniesiony w latach 1855–1857 i jest jednym z najstarszych gmachów publicznych na terenie miasta. Zaprojektowano go na siedzibę sądu powiatowego. Wcześniej mieścił się w ratuszu, w jednym z pomieszczeń należących do sądu miejskiego, a następnie w Domu Stanów Ziemińskich, czyli w Landhausie przy ulicy Sikorskiego 6. Gmach sądu reprezentuje nurt klasycyzujący, popularny w architekturze XIX wieku. Od strony placu zaprojektowano część trzykondygnacyjną budynku, zaś od ulicy Jedności, ze względu na spadek terenu, czterokondygnacyjną. Bryłę gmachu nakryto wielopołaciowymi dachami, wzbogacając ją narożną wieżą. Elewacje urozmaicono pasami boniowania, profilowanymi gzymsami międzykondygnacyjnymi oraz wydatnym gzymsem wieńczącym. Liczne okna parteru mają kształt prostokątny, a na wyższych kondygnacjach są zamknięte półkoliście i ozdobione profilowanymi obramieniami.

Plac Słowiański to teren dawnego Cmentarza Św. Trójcy, założonego w XVI wieku poza murami miejskimi. W 1591 roku przystąpiono do budowy na cmentarzu kościoła pod tym samym wezwaniem, pełniącego jednocześnie funkcję kaplicy cmentarnej. Był to budynek wzniesiony w konstrukcji ryglowej na rzucie prostokąta, z trójbocznie zamkniętym prezbiterium. Wewnątrz świątyni, którą nakrywał wysoki dach dwuspadowy, przechodzący nad partią prezbiterialną w wielospadowy, znajdowało się skromne wyposażenie: drewniana mensa ołtarzowa z krzyżem i dwa drewniane lichtarze. Warto wspomnieć, że była to najstarsza świątynia ewangelicka w Zielonej Górze. Kościół Św. Trójcy zwany był też kościołem polskim, służył bowiem polskim protestantom mieszkającym w okolicach miasta. Ich pierwszym pastorem był Jan Ramicki, nazwany w kronice Johna z 1801 roku „polskim diakonem”. W okresie kontrreformacji świątynią zarządzała parafia katolicka, jednak jako kaplica cmentarna służyła zarówno katolikom, jak i protestantom. W związku z koniecznością rozbudowy miasta władze miejskie podjęły decyzję o likwidacji cmentarza. W 1809 roku rozebrano Kościół Św. Trójcy, a w 1814 ostatecznie zamknięto nekropolię. W XIX wieku, po przejęciu terenu przez wspólnotę miejską, powstał nowy plac – Nowy Rynek, obecnie zwany Placem Słowiańskim.

54. Gmach Sądu Okręgowego na Pl. Słowiańskim, zbudowany w latach 1855–1857

55–56. Sąd Okręgowy. Drzwi wejściowe z ozdobną klamką

Przez wiele lat powojennych na jego obszarze nie podejmowano poważniejszych prac ziemnych. Do pierwszych odkryć doszło po 1990 roku, kiedy to natrafiono na około 30 szkieletów leżą-

Ulice Jedności i Mikołaja Reja

Schodząc z Placu Słowiańskiego, na ulicy Jedności można zatrzymać się przy budynku nr 5. Jest to dawny **dom rodziny Försterów**, zbudowany w 1789 roku w stylu klasycystycznym przez Jeremiasa Sigismunda Förstera. Był on mistrzem sukienniczym i właścicielem manufaktury wełnianej przy obecnej ulicy Wrocławskiej, obok której znajdowała się posiadłość rodowa. Jako pierwszy w Zielonej Górze Förster zainstalował 30 maszyn przędzalniczych o napędzie wodnym. Intensywny rozwój firmy, począwszy od lat trzydziestych XIX wieku, nastąpił pod zarządem syna Jeremiasa, Friedricha Gottloba Förstera, m.in. zaangażowanego po 1850 roku w budowę wieży widokowej na Wzgórzu Braniborskim. Försterowie byli pionierami nowoczesnego przemysłu włókienniczego, winiarskiego oraz wydobywczego. Należeli także do inicjatorów wszechstronnego rozwoju dziewiętnastowiecznej Zielonej Góry. We wspomnianym domu przy obecnej ulicy Jedności 5 podejmowali oni wielu znaczących gości, wśród nich Johna Quincy Adamsa, późniejszego prezydenta Stanów Zjednoczonych, gen. La Fayette, króla Westfalii Hieronima Bonapartego, wicekróla Włoch Eugène de Beauharnais. Na początku XX

65. Dawny dom rodziny Försterów z 1789 r.

Aleja Niepodległości

Aleja Niepodległości należy do tych ulic zielonogórskich, które za czasów pruskich zostały wytyczone dość późno. W 1871 roku zbudowano linię kolejową wraz z dworcem usytuowanym na obrzeżach miasta. Ówczesna Bahnhofstraße stanowiła najprostsze połączenie centrum miasta z nowo otwartą linią, umożliwiającą dogodne podróżowanie m.in. do Wrocławia i Berlina. Wzdłuż tej ulicy szybko wybudowano szereg reprezentacyjnych willi, których właścicielami zwykle byli bogaci przemysłowcy i kupcy zielonogórscy. Największym inwestorem był Carl Lorenz, który kupował działki i stawiał domy, a następnie je wynajmował lub sprzedawał. W 1910 roku był on właścicielem 14 kamienic, w tym 5 przy Alei Niepodległości. Zwykle tutaj wznoszono wolnostojące domy w otoczeniu małych parków i zieleńców. Spacerując dzisiaj wzdłuż alei, warto zwrócić uwagę na różnorodne formy architektoniczne kamienic i na interesujące elementy detalu zdobiącego ich fasady.

Aleja Niepodległości, będąca przedłużeniem ulicy Stefana Żeromskiego, krzyżuje się z ulicą Kupiecką, przy której znajduje się szereg elementów historycznej zabudowy, podobnie jak w przypadku biegnącej od Starego Ryn-

74. Fragment ul. Kupieckiej w pobliżu skrzyżowania z Al. Niepodległości

frontowa z narożnym dawnym portykiem kolumnowym i balkonami jest zwieńczona wieżyczką, którą nakrywa wysoki daszek zakończony przeszkloną latarnią. Elewacje frontowe urozmaicają na wysokości dachu trójkątne szczyty. Wewnątrz zachowała się oryginalna stolarka drzwiowa i okienna oraz klatka schodowa. Dziś w budynku mieści się Centrum Medyczne „Aldemed”.

Z narożną kamienicą sąsiaduje gmach, w którym obecnie swoją siedzibę ma **Teatr Lubuski** im. Leona Kruczkowskiego. W 1927 roku rada miejska Zielonej Góry proponowała wzniesienie wielofunkcyjnej sali przeznaczonej m.in. na spektakle teatralne i kino. W roku 1931 został otwarty gmach o oficjalnej nazwie Stadthalle, którego projektantem był znany berliński architekt Oskar Kaufmann. W sali teatralnej na parterze znajdowały się miejsca dla 565 widzów, a na balkonie 160. Obecnie w teatrze jest 385 miejsc. Przed wojną w Zielonej Górze nie było stałego zespołu teatralnego. Gościnnie występowały tu teatry z Bolesławca, Wrocławia, Zgorzelca i Berlina. Budynek Stadthalle był utrzymywany dzięki wpływom z funkcjonującego w nim kina. Ponadto na jego utrzymanie przeznaczano coroczne dotacje z kasy miejskiej. W siedzibie teatru organizowano imprezy i wystawy, tu też odbywały się sesje rady miejskiej. W części pomieszczeń mieściła się Miejska Kasa Oszczędności (Stadtparkasse). Inauguracja powojennej sceny nastąpiła w 1946 roku, kiedy to w Zielonej Górze gościnnie wystąpił Ludwik Solski.

Początkowo zespół aktorski tworzyli amatorzy, ale już w 1950 roku powołano teatr zawodowy, od 1964 imienia Leona Kruczkowskiego. Sam gmach o prostej architekturze, z wysokimi i wąskimi oknami, przez wiele lat powojennych był zakryty płytami azbestowymi, które zdjęto w 2002 roku, tym samym przywracając jego pierwotny, modernistyczny wygląd.

76. Rzeźba Bachusa na ul. Żeromskiego, autorstwa J. Gruszeckiego i R. Dyrca

83–84. Willa przy al. Niepodległości 24 z około 1900 r. i jej elementy ozdobne

TO WARTO ZOBACZYĆ

DZIELNICA NOWE MIASTO

Interesujące zabytki napotkamy, spacerując nie tylko po centrum Zielonej Góry. Można je zobaczyć również w Dzielnicy Nowe Miasto, na terenie osiedli administracyjnych, które jako wsie do końca 2014 roku były położone na obszarze gminy Zielona Góra.

Łężyca

Przy drodze nr 281, prowadzącej w kierunku Czerwieńska i rzeki Odry, leży Łężyca (Lansitz) – dawna wieś o metryce średniowiecznej, w XIV wieku będąca własnością rodu von Lesslau. Po raz pierwszy odnotowano ją jako Lanzitz około 1300 roku. Na mocy decyzji książęcej, zawartej w dokumencie z 1422 roku, część wsi przeszła na własność Zielonej Góry. Do XVIII wieku wśród jej mieszkańców przeważała ludność polska, która przez stulecia uprawiała winną latorośl.

W Łężycy nie było kościoła. Ówczesni katolicy należeli do zielonogórskiej Parafii pw. św. Jadwigi, a protestanci do położonego na dzisiejszym Placu Słowiańskim Kościoła polskiego pw. Św. Trójcy.

Jedynym obiektem sakralnym była **kaplica**, którą zbudowano na cmentarzu założonym zapewne w XVIII stuleciu. Drewnianą kaplicę wzniesiono w 1727 roku w konstrukcji słupowej na planie prostokąta i następnie oszalowano. Do korpusu dostawiono czworoboczną wieżę, w górnej kondygnacji uformowaną ośmiobocznie. Korpus został nakryty gontowym dachem dwuspadowym, zaś wieża namiotowym. W kaplicy wisi dzwon odlany w XIX wieku.

124. Łężyca. Kaplica z 1727 r. o konstrukcji słupowej

SPIS TREŚCI

Od autora /	5
Zarys dziejów /	7
To warto zobaczyć: centrum	
Ślady fortyfikacji /	16
Stary Rynek /	22
Plac Pocztowy i jego otoczenie /	33
Plac ks. biskupa Wilhelma Pluty /	46
Plac Powstańców Wielkopolskich /	53
Plac Słowiański /	61
Ulice Jedności i Mikołaja Reja /	69
Aleja Niepodległości /	77
Plac Bohaterów /	90
Ulica Bolesława Chrobrego /	92
Plac Jana Matejki /	99
Park Tysiąclecia /	101
Winne Wzgórze /	105
Fabryki pod Winnym Wzgórzem /	109
Cmentarz żydowski /	115
To warto zobaczyć: osiedla	
Kaplica na Osiedlu Juliusza Słowackiego /	117
Kapliczka na Osiedlu Pomorskim /	120
Wieża widokowa na Osiedlu Braniborskim /	122
To warto zobaczyć: dzielnica Nowe Miasto	
Łężyca /	123
Zawada /	125
Krępa /	126
Stary Kisielin /	128
Nowy Kisielin /	130
Racula /	133
Drzonków /	135
Sucha /	136
Zatonie /	137
Kiełpin /	144
Jarogniewice /	147
Ochla /	148
Bibliografia /	153

TO JEST FRAGMENT KSIĄŻKI
WYDANEJ NAKŁADEM

AGENCJI WYDAWNICZEJ

Z CAŁĄ NASZĄ OFERTĄ WYDAWNICZĄ MOŻNA
ZAPOZNAĆ SIĘ NA STRONIE:

agencjawydaawniczapdn.pl

.....

..... OPOWIADAMY O HISTORII MIEJSC, RZECZY I LUDZI

..... DOKUMENTUJEMY, BY OCALIĆ OD ZAPOMNIENIA

..... NASZE KSIĄŻKI DAJĄ WIEDZĘ I REFLEKSJĘ

agencjaPDN
wydaawnicza